प्रजातन्त्र रक्षाकालागि नेपालमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद : सम्भाव्यता र चुनौती

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत राजनीतिशास्त्र विषयमा
विद्यावारिधि उपाधिका लागि
प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधार्थी
गोपालप्रसाद दहाल
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, काठमाडौँ
२०६३

शोधनिर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत राजनीतिशास्त्र विषयमा श्री **गोपालप्रसाद दहाल**ले **प्रजातन्त्र रक्षाकालागि नेपालमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद : सम्भाव्यता र चुनौती** शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । अत्यन्तै लगनसिल भएर तयार गरिएको यस शोधप्रवन्ध कार्यले राजनीतिशास्त्र विषयमा नयाँ उर्जा थपेको महसुस भएको हुँदा उक्त शोधप्रबन्धप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा आन्तरिक परीक्षकहरूबाट प्राप्त सुझावहरू समेत समावेश गरी अन्तिम रूप प्रदान गरिएको हुँदा यस शोधप्रबन्धलाई विद्यावारिधि उपाधि प्राप्त गर्न अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

प्रा.डा. सुशिलराज पाण्डे

शोधनिर्देशक

मिति : २०६३/४/

शोधपत्रको स्वीकृति

श्री **गोपाल प्रसाद दहाल**द्वारा **प्रजातन्त्र रक्षाकालागि नेपालमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद : सम्भाव्यता र चुनौती** शीर्षकको शोधप्रबन्ध हाम्रो निर्देशन तथा सुपरीवेक्षणमा तयार गरिएको हो । आन्तरिक परीक्षकहरूबाट प्राप्त सुझावहरूलाई समेत समावेश गरी अन्तिम रूप प्रदान गरिएको यस शोधप्रबन्धलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय डीनको कार्यालयबाट राजनीतिशास्त्र विषयअन्तर्गत विद्यावारिधि उपाधि प्राप्त गर्ने प्रयोजनार्थ अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय डीनको कार्यालयअन्तर्गतको अनुसन्धान समितिलाई सिफारिस गर्दछौं ।

स्वीकृत गर्ने शोधप्रबन्ध समिति

प्रा.डा. सुशिलराज पाण्डे
शोधनिर्देशक

प्रा.डा. रामकुमार दाहाल
शोध विशेषज्ञ

डा. रामकृष्ण तिमिल्सिना
शोध विशेषज्ञ

मिति : २०६३/४/

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधप्रबन्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत डीनको कार्यालय कीर्तिपुरबाट राजनीतिशास्त्र विषयमा **प्रजातन्त्रको रक्षाका लागि नेपालमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद : सम्भाव्यता र चुनौती** शीर्षकमा विद्यावारिधि उपाधि प्राप्त गर्ने प्रयोजनका लागि प्रकाशित-अप्रकाशित स्रोतहरूमा आधारित भएर तयार पारिएको शोधप्रबन्ध हो । यस शोधप्रबन्धको तयारीका क्रममा अनेक व्यक्ति तथा संस्थाहरूले शोधकर्तालाई विभिन्न प्रकारले अविष्मरणीय सहयोग पुऱ्याई महत्त्वपूर्ण योगदान गर्नु भएको छ । एक्काइसौं शताब्दीको प्रजातन्त्रमा ज्यादै चर्चा पाएको सार्वजनिक सरोकारको विवादका विषयमा नेपालको त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट तयार पारिएको यो पहिलो शोधप्रबन्ध हो । यसैले पनि यस शोधप्रबन्धलाई पूर्ण आकार दिन सहयोग गर्नु हुने व्यक्ति तथा संस्थाहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्नु प्रथम कर्तव्य ठान्दछु ।

यो शोधप्रबन्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत राजनीतिशास्त्र केन्द्रीय विभागका प्राध्यापक डा. सुशिलराज पाण्डेको निर्देशकत्वमा तयार गरिएको हो । शोधप्रबन्ध तयारीका क्रममा श्रद्धेय निर्देशकज्यूबाट जुन किसिमको स्नेह, प्रेरणा र ममतापूर्ण सहयोग पाएँ, त्यसले मलाई क्रियाशील एवं लगनशील हुन प्रेरित गरेकाले नै यो शोधले आकार लिन सफल भएको हो । यसले गर्दा श्रद्धेय निर्देशकज्यूको निर्देशनलाई यहाँ शब्दबाट अभिव्यक्त गरेर पूर्ण गराउन सक्दिन । खासगरी उहाँले आफ्नो कार्य व्यवस्तताका बीचमा पनि मलाई हौसला पूर्ण सहयोग गरी समयमा नै यो शोधप्रबन्ध तयार गर्न जुन किसिमको रचनात्मक र बौद्धिक निर्देशन गर्नु भयो त्यसका लागि म ज्यादै आभार प्रकट गर्दछु । यस्तै मेरो शोधप्रबन्धलाई पूर्णता दिन सहयोग गर्नु हुने शोध विशेषज्ञ द्वय राजनीतिशास्त्र केन्द्रीय विभागका प्राध्यापक डा. रामकुमार दाहाल र श्री सर्वोच्च अदालतका रजिष्ट्रार डा. रामकृष्ण तिमिल्सिनाबाट जुन किसिमको विद्वतापूर्ण सुझाव र हौसला पूर्ण सल्लाह पाएँ त्यसैको परिणामस्वरूप यो शोधप्रबन्धले यस किसिमको स्तरीयता ग्रहण गर्न सफल बनेको हुँदा शोधविशेषज्ञ द्वयको उक्त विद्वतापूर्ण सुझाव र हौसला पूर्ण सल्लाहरूलाई आत्मैदेखि स्मरण गर्दै विशेषज्ञ द्वयप्रति म आफू कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यो शोधप्रबन्ध मूलतः नेपाल, भारत र संयुक्तराज्य अमेरिकाका सर्वोच्च तथा उच्च अदालतहरूबाट सार्वजनिक सरोकारको विवादमा भएका निर्णयहरूको तथ्याङ्कका आधारमा

तयार गरिएको हुँदा त्यस्ता नयाँ सिद्धान्त प्रतिपादन गरी निर्णय गरेर प्रजातन्त्रलाई नयाँ माग दर्शन दिने ती महान निर्णयकर्ता न्यायाधीशप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसका साथै त्यस्ता महत्वपूर्ण तर अप्रकाशित निर्णयहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने सर्वोच्च अदालतको अभिलेख शाखा, सर्वोच्च अदालत, पुस्तकालय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालय, नेपाल वार एशोसिएसनको पुस्तकालय, केन्द्रीय कानुन पुस्तकालय, प्रो. पब्लिक पुस्तकालय, अमेरिकन सेन्टर, वृटिश काउन्सिल पुस्तकालय, दिल्ली विश्वविद्यालय कानुनी सङ्काय पुस्तकालय, ज्वाहरलाल नेहरु विश्वविद्यालय कानुन संकाय पुस्तकालय दिल्लीमा कार्यरत कर्मचारी जसले मलाई यो शोधग्रन्थ तयार गर्न सामग्री दिएर आ-आफ्नो ठाउँबाट पूर्ण सहयोग गर्नु भयो उहाँहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसका साथै त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत राजनीतिशास्त्र केन्द्रीय विभाग प्रमुख लगायत मलाई यस कार्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहयोग गरी हौसला बढाई दिनुहुने मेरा आदरणीय गुरुहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञानप गर्दछु । यसका साथै यस शोधप्रबन्धलाई शुद्धीकरण गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने सह-प्राध्यापक डा. विश्वनाथ भण्डारीप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यसैगरी डीन कार्यालयका निर्मल महर्जनले गर्नु भएको सहयोगका लागि पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै यस शोधप्रबन्धलाई आपसि सहज र सरल वातावरण कायम राखी कम्प्युटर टंकण गरिदिनुहुने पर्फेक्ट कम्प्युटर, त्रिभुवन विश्वविद्यालय गेटका कुशु घले र वृष रावललाई पनि हृदयदेखि नै धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

– गोपालप्रसाद दहाल

विषय सूची

पृष्ठ

अध्याय – एक
शोध पद्धति : एक संक्षिप्त परिचय

१.१ शोध परिचय-- १
१.२ अध्ययनको उद्देश्य --- ५
  १.२.१ सामान्य उद्देश्य--- ५
  १.२.२ विशिष्ट उद्देश्य --- ६
१.३ प्राककल्पना -- ६
१.४ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा--- ७
१.५ अनुसन्धान प्रविधि--- ८
  १.५.१ प्राथमिक स्रोत सङ्कलन --- ८
  १.५.२ सहायक सामग्री सङ्कलन प्रविधि------------------------------------ ८
१.६ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा-- ९
१.७ अध्ययनको महत्त्व--- २९
१.८ अध्ययनको विभाजन -- ३०

अध्याय – दुई
परिचय

२.१ पृष्ठभूमि--- ३१
२.२ प्रजातन्त्र र सार्वजनिक सरोकारको विवादको अर्थ------------------------------ ३३
  २.२.१ प्रजातन्त्रको अर्थ-- ३३
  २.२.२ सार्वजनिक सरोकारको विवादको अर्थ-------------------------------- ३६
२.३ प्रजातन्त्रका आवश्यक मापदण्डहरू-- ३८
२.४ प्रजातन्त्रको रक्षा किन ?--- ३९
२.५ प्रजातन्त्र रक्षाका लागि नागरिक समाज र असलशासन ------------------------ ४२
२.६ प्रजातान्त्रिक शासनमा सार्वजनिक भावना------------------------------------ ४५
२.७ प्रजातन्त्र रक्षा र न्यायको खोजिमा सक्रिय सार्वजनिक सरोकारको विवाद ४७
२.८ सार्वजनिक सरोकारको विवादको क्षेत्र-- ५१

अध्याय – तीन
सार्वजनिक सरोकारको विवादको उत्पती र विकास

३.१ पृष्ठभूमि--- ६०
३.२ संयुक्त राज्य अमेरिका -- ६०

	३.२.१ कानुनी सहायता अभियान	६१
	३.२.२ प्रगतिशील दशक	६२
	३.२.३ अमेरिकी नागरिक स्वतन्त्रता संगठन	६२
	३.२.४ कानुनी प्रतिरक्षा र शैक्षिक कोष	६३
	३.२.५ कानुन मातहतका नागरिक अधिकारको लागि कानुन व्यवसायीहरूको संगठन	६५
	३.२.६ सन् १९६० पछिको समय	६५
३.३	भारत	६९
	३.३.१ सार्वजनिक सरोकारको विवादको समर्थन	७१
	३.३.२ सार्वजनिक सरोकारको विवादसम्बन्धी मुद्दाको प्रारम्भ गर्ने तरिका	७८
	३.३.३ सार्वजनिक सरोकारको विवादमार्फत सामाजिक तथा आर्थिक न्याय प्राप्त गर्ने तरिका	८२
	३.३.४ न्यायपालिकाद्वारा सरकारलाई नीतिगत निर्देशन दिने तरिका	८४
	३.३.५ वातावरण संरक्षण	८५
	३.३.६ कानुनी सहायताको अभ्यर्थना (आव्हान)	८७
	३.३.७ बालबालिकाको न्यायिक हक प्राप्ति	९०
	३.३.८ न्यायिक लोकप्रियता प्राप्ति	९२
	३.३.९ राष्ट्रिय न्यायिक नेतृत्वको विकास	९५
३.४	नेपाल	९७

अध्याय – चार
सार्वजनिक सरोकारको विवादसम्बन्धी विधिशास्त्रीय अवधारणा

४.१	पृष्ठभूमि	११६
४.२	सरोकारको सैद्धान्तिक अवधारणा	११६
४.३	सरोकारको विकसित स्वरूप र यसको प्रकृति	११८
४.४	सरोकारको वर्गीकरण	१२०
	४.४.१ निजी सरोकार	१२०
	४.४.२ सार्वजनिक सरोकार	१२१
	४.४.३ सामाजिक सरोकार	१२१
४.५	सरोकारको सन्तुलन	१२२
४.६	निजी सरोकार र सार्वजनिक सरोकारमा भिन्नता	१२२
	४.६.१ निजी सरोकारको विवादमा	१२२
	४.६.२ सार्वजनिक सरोकारको विवादमा	१२३
४.७	सार्वजनिक सरोकारको उद्देश्य	१२४
४.८	अधिकारको यथार्थ दृष्टिमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद	१२६
	४.८.१ सार्वजनिक सरोकारको विवादसँग सम्बद्ध अधिकार सिद्धान्त	१२८
	४.८.२ सार्वजनिक सरोकारको विवादमा अधिकार सिद्धान्तका आधार	१३०
	४.८.३ सार्वजनिक सरोकारको विवादमा कानुनी अधिकार तत्त्व	१३२
	४.८.४ सार्वजनिक सरोकारको विवादमा कानुनी अधिकारको विश्लेषण	१३३
४.९	हिन्दू दर्शनमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद	१६३

अध्याय – पाँच
सार्वजनिक सरकोरको विवादमा न्यायिक सक्रियता र सामाजिक न्याय

५.१	पृष्ठभूमि	१६७
५.२	न्यायिक सक्रियता र सामाजिक न्यायको अर्थ	१७४
५.३	सार्वजनिक सरोकारको विवादमा न्यायिक सक्रियता र सामाजिक न्यायको मापदण्ड	१७८
	५.३.१ विधायन माथि न्यायिक पुनरावलोकन	१७८
	५.३.२ न्यायपालिका कानुनको व्याख्याकर्ता वा निर्माता	१८१
	५.३.३ सामाजिक तथा आर्थिक न्यायका दृष्टिमा न्यायिक सक्रियता	१८३
	५.३.४ हकदैयाप्रतिको दृष्टिकोण	१८४
	५.३.५ न्यायिक टिप्पणीमार्फत सच्याएर देखाउने अग्रसरता	१८६
	५.३.६ कानुनको शासन र संवैधानिक सर्वोच्चताप्रतिको प्रतिवद्धता	१८६
५.४	सार्वजनिक सरोकारको विवादमा न्यायिक सक्रियता र न्यायिक पुनरावलोकनबाट प्राप्त सामाजिक न्याय	१८७
५.५	अमेरिकाको अभ्यासमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद, न्यायिक सक्रियता र सामाजिक न्याय	१९४
५.६	भारतको अभ्यासमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद, न्यायिक सक्रियता र सामाजिक न्याय	१९९
	५.६.१ भारतको न्यायपालिका मार्फत गरिएको अभ्यास	२०४
५.७	नेपालको अभ्यासमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद, न्यायिक सक्रियता र सामाजिक न्याय	२१४

अध्याय – छ
सार्वजनिक सरोकारको विवाद : नयाँ अध्यायको थालनी

६.१	पृष्ठभूमि	२२५
६.२	*जीवन* र *व्यक्तिगत स्वतन्त्रता*सम्बन्धी अधिकारका क्षेत्रमा	२२६
६.३	श्रम कानुनको क्षेत्रमा	२३७
६.४	वातावरण कानुनका क्षेत्रमा	२४५
	६.४.१ जीवनको आनन्द र प्रदूषण	२४६
	६.४.२ वातावरण सुरक्षाका लागि चेतना	२४७
	६.४.३ प्रदूषित उद्योगको जवाफ देही	२४७
	६.४.४ सार्वजनिक स्थानमा धूम्रपान गर्न प्रतिबन्ध	२४८
	६.४.५ वायुमण्डलको रक्षा	२५०
६.५	महिलासम्बन्धी कानुनको क्षेत्रमा	२५०
६.६	बालबालिकासम्बन्धी कानुनको क्षेत्रमा	२५४
६.७	आधारभूत आवश्यकताको क्षेत्रमा	२६१
६.८	दुर्घटनाको क्षेत्रमा	२६४
६.९	कार्यपालिकाका जिम्बेवारीका क्षेत्रमा	२६६
६.१०	सञ्चार माध्यमका क्षेत्रमा	२६९
६.११	गरिबीका क्षेत्रमा	२७६

अध्याय – सात
नेपालको अभ्यासक्रममा सार्वजनिक सरोकारको विवाद

७.१	पृष्ठभूमि	२८१

७.२ नेपालमा बढेको प्रचलन -- २८५
७.३ नेपालमा सार्वजनिक सरोकारको विवादलाई अभ्यास गराउने जिम्मेदार पक्षहरू २८६
७.४ नेपालमा सार्वजनिक सरोकारको विवादको प्रकृति ------------------------------- २९३
७.५ नेपालमा सार्वजनिक सरोकारको विवादका विशेषताहरू ----------------------- ३०१
७.६ नेपालमा सार्वजनिक सरोकारको विवादका सीमा -------------------------------- ३०७
७.७ नेपालमा सार्वजनिक सरोकारको विवादमा हकदैयाको अभ्यास -------------- ३२१
७.७.१ हकदैयाको सिद्धान्त र नीतिको प्रयोग ------------------------------------- ३२४
७.७.२ नेपालमा हकदैयासम्बन्धी कानुनी व्यवस्था र अदालती अभ्यास - ३३०
७.८ नेपालका अदालतको अभ्यासमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद ------------- ३४०
७.८.१ जिल्ला अदालत --- ३४१
७.८.२ पुनरावेदन अदालत --- ३४३
७.८.३ सर्वोच्च अदालत -- ३४५

अध्याय – आठ
सम्भाव्यता र चुनौती

अध्याय – नौ
निष्कर्ष र सुझाव

९.१ निष्कर्ष --- ४१५
९.२ सुझाव -- ४२५

सन्दर्भ सामग्री --- **४४२**

मुद्दा सूची

नेपाली

	पृष्ठ
अच्यूतराज बुढाथोकीसमेत वि. मन्त्री परिषद् सचिवालयसमेत, स. २०५४ को रि.नं. २४५३, आ.मि. २०५७/१/९ ।	२९१
अन्नपूर्ण राणा विरुद्ध काठमाडौँ जिल्ला अदालतसमेत, ने.का.प. २०५५, पृ. ४७६ ।	५८
इन्द्रबहादुर गुरुङ वि. राजश्व न्यायाधीकरण काठमाडौँ, ने.का.प., २०५०, पृ. ९४ ।	२९१
इमानसिंह गुरुङको हकमा धनकुमारी गुरुङ विरुद्ध जनरल सैनिक अदालत, शाही नेपाली सैनिक अड्डा, ने.का.प. २०४९, पृ. ७१० ।	३५१
कृष्णध्वज खड्का विरुद्ध कानुन, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयसमेत, ने.का.प., २०५५, पृ. १९५ ।	५८
केशव खड्काको हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी वि. गृह मन्त्रालयसमेत, सं., २०५६ सालको सि.नं. ३६८५, आ.मि. २०५८/१/२८ ।	२९१
केशव खड्काको हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी विरुद्ध गृह मन्त्रालय संवत २०५७ सालको रिट नं. ३३८५, आदेश मिति २०५८/१/२८ ।	३६५
केदारबहादुर पौडयाल विरुद्ध शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय, ने.का.प. २०५५, पृ. ३६१ ।	३७७
केदारभक्त श्रेष्ठ वि. यातायात व्यवस्था विभागसमेत, सं. २०५६ को रि.नं. ३१०९, आ.मि. २०५८/४/३ ।	२९१
केशवराज पाण्डेय विरुद्ध गृह मन्त्रालय समेत सर्वोच्च अदालत बुलेटिन अङ्क (१), (२०५६), पृ. ४ ।	४०५
कृष्णप्रसाद सिवाकोटी वि. म.प. सचिवालयसमेत, ने.का.प., २०५४, पृ. २९५ ।	२९१
कृष्णप्रसाद शिवाकोटी, सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०५९, अङ्क २, पृ. ४-६ ।	२२२
कृष्णप्रसाद सिवाकोटी वि. कानुन, न्याय तथा संसदीय मन्त्रालय, सं. २०५६ को रि.नं. ३६४९, आ.मि. २०५८/६/११ ।	२९१
गणेश झा विरुद्ध कार्यकारी परिषद् त्रि.वि. समेत, ने.का.प. २०५३, ृ. ७६४ ।	४०३
गुणनिधि न्यौपाने विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारी, ने.का.प. २०५७, पृ. ५२१ ।	३८५
गोपाल शिवाकोटी समेत विरुद्ध अर्थमन्त्रालयसमेत, ने.का.प. २०५३, पृ. १०५ ।	५८
गोपाल सिवाकोटी विरुद्ध श्री ५ को सरकार अर्थ मन्त्रालय ने.का.प. २०५१, पृ. २५५ ।	३३८
चन्द्रबहादुर थापा विरुद्ध काठमाडौँ नगर पंचायत, २०२४ सालको रि.फु.नं. २३, ने.का.प. (पुनः प्रकाशन) २०२५, पृ. ८८ ।	१०२
चन्दा बज्राचार्य विरुद्ध संसद सचिवालय सिंहदरबार, ने.का.प. २०५३, पृ. ५३७ ।	३६९

चन्द्रकान्त ज्ञावाली वि. मन्त्री परिषद्समेत, सं. २०५७ को रि.नं. ३६६८ आ.मि. २०५८/१०/२५ । २९२

चन्द्रकान्त ज्ञवाली विरुद्ध मन्त्री परिषद् सचिवालय, ने.का.प. २०५७, पृ. ५०२ । ३८८

चूडानाथ भट्टराई वि. लोकसेवा आयोग, ने.का.प., २०५४, पृ. ३६० । २९१

चेतेन्द्रजंग हिमाली वि. सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत, ने.का.प., २०५९, पृ. ६८४ । २९१

जीवन श्रेष्ठ विरुद्ध कानुन, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, संवत २०५७ सालको रिट नं. २७८४ आदेश मिति २०५८/५/२० । ३६७

डम्वरसिंह दंगाल विरुद्ध इलाम नगर पालिका सर्वोच्च अदालत वुलेटिन, वर्ष १३, पूर्णाङ्क ३०३ । ४००

तारक धिताल विरुद्ध जि.प्र.का. काठमाडौँसमेत, सम्वत २०५६ सालको रिट नं. ४१९३ आदेश मिति २०५८/१०/२६ । ५८

तारक धिताल विरुद्ध जि.प्र.का., काठमाडौँ समेत, सं. २०५४ को रि.नं. ३१२३, आ.मि. २०५८/२/२८ । २९२

तारादेवी पौडेल वि. मन्त्री परिषद्समेत, सं. २०५५ सालको रि.नं. ३३१३, आ.मि. २०५८/४/१८ । २९२

तिर्थ कोइराला विरुद्ध सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, ने.का.प.

(शु.ज.वि.), २०५२ पृ. १९२ । २९०

तिलोतम पौडेल विरुद्ध गृह मन्त्रालय, ने.का.प. २०५८, पृ. ४२३ । ३६४

थिरप्रसाद पोखरेल वि. हरिहर विरही, ने.का.प., २०४९, पृ. ७७० । २९०

दलित फेडरेसनको दलित हकहितसम्बन्धी मुद्दा, सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०५९, अङ्क १, पृ. २-४ । २२२

दुर्गा सोव विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, नेपाल कानुन पत्रिका (?), पृ. २०५ । ४०५

दुर्गासोव विरुद्ध श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, सम्वत २०५७ को रिट नं. ३६४३ आदेश मिति २०५८।६।१२ । ४०८

द्रोणप्रसाद दहाल विरुद्ध वासुदेव शर्मा, संवत २०५२ सालको फौ.नं. १२३, आदेश मिति २०५५/११/८ । ३८४

नन्दकुमारी रावल विरुद्ध उद्योग मन्त्रालय, ने.का.प. २०५०, पृ. १८० । ३७६

नरहरि आचार्य विरुद्ध कानुन तथा न्याय मन्त्रालय, ने.का.प., २०५०, पृ. ८४ । २९०

नरहरि आचार्य विरुद्ध कानुन तथा न्याय मन्त्रालय, ने.का.प. २०५३, पृ. २१० । ३७३

पद्मसुन्दर लावती विरुद्ध श्री ५ को सरकार, सम्वत् २०५३ सालको रिट नं. २४२६, विशेष इजलासबाट भएको मिति २०५४।६।९ को फैसला । १५९

पुरेन्द्र अर्यालसमेत विरुद्ध निर्वाचन आयोगसमेत, ने.का.प. २०५०, अङ्क १, पृ. ५९ । ३१७

पोडे तामाङ विरुद्ध जिल्ला अदालत चौतारा, संवत २०५८ सालको रिट नं. ४०२२, आदेश मिति २०५८/४/१० ।------ ३६५

प्रकाशमणि शर्मा वि. मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत, ने.का.प., २०५४, पृ. ३१२ ।------- २९०

प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्री परिषद् सचिवालय, ने.का.प. २०५४, अङ्क ६, पृ. ३१२ ।------ ३१५

प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध मन्त्री परिषद् सचिवालयसमेत, संवत २०५३ सालको रिट नं. १९२४, आ.मि. २०५४/९/९ ।------ ३१६

प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध श्री ५ को सरकार मन्त्री परिषद् सचिवालय, ने.का.प. २०५६, पृ. ७०० ।------ ३५८

प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला, संवत २०५८ सालको रि.पू.इ.नं. २५, आ.मि. २०५८/६/११ ।------ ३६१

प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध नेपाल खानेपानी संस्था, ने.का.प. २०५८, पृ. ५९९ ।--- ४०६

प्रभूनारायण चौधरी विरुद्ध निर्वाचन आयोगसमेत, ने.का.प. २०५१, पृ. ३१४ ।---------- ३१९

बब्लु गोडियाको हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी विरुद्ध बाँके जिल्ला अदालत, ने.का.प. २०५८, पृ. ४२३ ।------ ३६५

बालकृष्ण न्यौपाने विरुद्ध संसद सचिवालयसमेत, ने.का.प., २०५०, पृ. ४५० ।--------- २९०

बालकृष्ण न्यौपाने विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत, वुलेटिन, २०४९, वर्ष १, अङ्क ११, पृ. १ ।------ २९०

बालकृष्ण न्यौपाने वि. मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत, ने.का.प., २०५४, पृ. ३३५ ।----- २९१

बालकृष्ण न्यौपाने वि. म.प. सचिवालयसमेत, २०५६ सालको रि.नं. ३०८५, अ.मि. २०५७/५/९ ।------ २९१

बालकृष्ण न्यौपाने वि. मन्त्री परिषद् सचिवालयसमेत, सं. २०५३ को रि.नं. १९४७, आ.मि. २०५८/७/२४ ।------ २९२

बालकृष्ण न्यौपाने विरुद्ध जलस्रोत मन्त्रालयसमेत, ने.का.प. २०५३, पृ. २१० ।-- ३४०

बालकृष्ण न्यौपाने वि. मन्त्री परिषद् सचिवालयसमेत, ने.का.प. २०५५, पृ. ५५९ ।---- ३४०

वेञ्जामिन पिटर विरुद्ध गृह मन्त्रालय ने.का.प. २०४८, पृ. ७४९ ।------ ३६८

भरतमणी गौतम विरुद्ध मन्त्री परिषद् सचिवालयसमेत, सम्वत २०५४ सालको रि.नं. ३०५४, (अप्रकाशित) ।------ ३१७

भरतमिण गौतम विरुद्ध मन्त्री परिषद् सचिवालय संवत २०५७ सालको रिट नं. २७९१, आदेश मिति २०५८/२/२ ।------ ३६०

भरतमणि जंगम वि. मन्त्री परिषद् सचिवालयसमेत, सं. २०५७ को रि.नं. ३२५८, आ.मि. २०५९/५/२७ ।------ २९२

भरतमणि जंगम विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत, सम्वत २०५७ सालको रि.नं. ३३९५, आ.मि. ०५८/३/१५,------ ३४०

भरतमणि जंगम विरुद्ध संसद सचिवालय सिंहदरबार, ने.का.प. २०५८, पृ. ५०७।---- ४०२

भरतमणि जंगम विरुद्ध श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत, ने.का.प. २०५८, पृ. ५३०।-- ४०२

भोजराज आचार्य वि. म.प. सचिवालयसमेत, सं. २०५६ सालको रि.नं. ३०८२, आ.मि. २०५७/५/९।-- २९१

भोजराज ऐर विरुद्ध जलस्रोत मन्त्रालय, संवत २०५६ सालको रिट नं. ३३०५, आ.मि. २०५८/६/११।-- ३६२

भोजराज ऐर विरुद्ध जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय, संवत २०५६ सालको रिट नं. ४१९३, आदेश मिति २०५८/१०/२६।------------------------------- २६२

मदन के.सी. विरुद्ध भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौं, सं. २०५५ को रिट नं. ३१७९, आदेश मिति २०५८।८।१४।-- ४००

मनोरथ गिरी विरुद्ध मन्त्री परिषद् सचिवालय, सर्वोच्च अदालत वुलेटिन २०५७, वर्ष ९, अङ्क २, पृ. १।-- ३८२

माधवकुमार बस्नेत विरुद्ध सूचना तथा संचार मन्त्रालय, २०५७ सालको रिट नं. ३४५२, आदेश मिति २०५८/४/११।--- २७५

माधवकुमार बस्नेत वि. प्र.म. गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत, २०५५ सालको रि.नं. ३३४१, आ.मि. २०५५/६/२७।----------------------------------- २९१

मानबहादुर विश्वकर्मा विरुद्ध कानुन न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, ने.का.प. २०४९, पृ. १०१०।-- ३४९

मानबहादुर सुना विरुद्ध कर कार्यालय महेन्द्रनगर, ने.का.प. २०५८, पृ. १०९।-- ४०१

मिथिलेस कुमार सिंह विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत, ने.का.प. २०५६, पृ. ४७८।-- ५८

मिराकुमारी ढुंगाना विरुद्ध कानुन न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयसमेत, ने.का.प., २०५२, पृ. ४६२।--- ५८

मिरा ढुङ्गाना वि. कानुन, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयसमेत, सं. २०५८ को रि.नं. ५५, आ.मि. २०५९/१/१९।--- २९२

योगी नरहरि नाथसमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत, ने.का.प. २०५३, पृ. ३३।-- ३९७

यज्ञमूर्ति वञ्जाडे वि. वागमती विशेष अदालत, ने.का.प. २०२७, पृ. ५७।--------------- २३५

रविराज भण्डारी समेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारी समेत, हरिप्रसाद नेपाल समेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद गोइराला समेत, नेपाल कानुन पत्रिका, शुवर्ण जन्मोत्सव विशेषाङ्क, (२०५२), पृ. १८८८।-- २२१

रघुनाथ अग्रवाल विरुद्ध जि.प्र.का. काठमाडौं, ने.का.प. २०५२, पृ. ५९७।--------- ३८२

राधेश्याम अधिकारी विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत, ने.का.प. २०४८, पृ. ८१०।--- ३७

राधेश्याम सिंधानिया वि. कर कार्यालय, बिक्रीकर शाखा मोरंगसमेत, ने.का.प., २०५०, पृ. ५४७ ।------ २९०

रामप्रसाद अधिकारी विरुद्ध न्याय परिषद् सर्वोच्च अदालत भवन, ने.का.प. २०५१, पृ. ४२ ।------ ४०४

रिना वज्राचार्य समेत विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, संवत २०५४ सालको रिट नं. २८१२, आदेश मिति २०५७/२/२६ ।------ ३६८

रूपनारायण श्रेष्ठ विरुद्ध कानुन, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय संवत २०५८ सालको रिट नं. ५७, आदेश मिति २०५९/१/१९ ।------ ३५७

लालबहादुर थापासमेत विरुद्ध स्थानीय विकास मन्त्रालयसमेत, सं. २०५४ सालको रि.नं. २९३१, आ.मि. २०५६/२/२८ ।------ २९१

शंकरप्रसाद ढकाल विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालय समेत, ने.का.प. २०५४, पृ. १०२ ।------ ४०४

शुशिल प्याकुरेल विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत, संवत २०५० सालको रिट नं. ३३०२, आदेश मिति २०५४/४/१० ।------ ५८

सपना मल्लको वेश्या शब्द हटाउने मुद्धा, २०५२, पृ. ४६२ ।------ २२३

सपना प्रधान (मल्ल) समेत विरुद्ध कानुन न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, ने.का.प. २०५३, पृ. १०५ ।------ ३७०

सुनिल मास्के विरुद्ध अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग संवत २०५७ सालको रिट नं. ३३०८, आदेश मिति २०५७/९/२५ ।------ ३८१

सुभद्रा विश्वकर्मा वि. श्री ५ को सरकार, सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०५९, अङ्क १०, पृ. ११-१२ ।------ २२३

सूर्यप्रसाद ढुंगेल विरुद्ध गोदावरी मार्वल उद्योग प्रा.लि. समेत, ने.का.प. (स्वर्ण जन्मोत्सव विशेषाङ्क), २०५२, पृ. १६९ ।------ ५८

सूर्यप्रसाद ढुंगले विरुद्ध गोदावरी मार्वल इन्डष्ट्रि प्रा.लि. समेत, सम्वत २०४६ सालको रिट नं. १४४२ ।------ ३२७

सुरेन्द्र भण्डारीसमेत विरुद्ध श्री डिस्टिलरी प्रा.लि., २०५३ सालको रिट नं. ३२५९ ।---- ३५९

Page

English

A.K. Gopalan Vs. State of Madrash, A.I.R. (1950) S.C. 27.------------------- 230

Association for Social Action and Legal Though Vs. State of Madhya Pradesh, W.P. No. 8332 of (1981). -- 80

Azata Riksha Pullere Organization Vs. State of Panjabe AIR, (1981), SC, 14. ---- 76

Bachkhan Sing Vs. State of Panjab, (1980), 2 S.C.C. 684. -------------------- 234

Bandhua Mukti Morcha Vs. India AIR (1984) SC 802 (1984), 3 SCC 161.------- 78

Bihar Legal Sport, New Delhi Vs. Chief Justice of India, AIR (1987), S.C. 38. --- 278

Bimal Prasad Das Vs. Bijyananda Patnayak, A.I.R. (1992), Odissa, p. 10. - 268

Comming Vs. Richmond County Board of Education, (175 US 528, 1899), D.N. Satyanarayan Vs. N.T. Ramaraw, A.I.R.., (1988), S.C., 144.----------- 266

Geurav Jain Vs. Union of India, AIR (1990) SC 292. ------------------------- 85

Ghanshyam Pardesi Vs. State of Tamil Nadu, W.P. Nos. 2261/80, 3947/81, 4252/81. -- 80

Golaknath Vs. State of Punjab, (1967), S.C. 1643.----------------------------- 206

Gorkha Degi Dhangi Vs. State (1980) Kelja, 1380 (Bombay).---------------- 252

Gourav Jain Vs. India, (1997) 8 SCC 114. -------------------------------------- 77

H.K. Roy Vs. Union of India, (1981)(3), p. 1601.------------------------------ 96

Hussainara Khatoon Vs. Bihar, AIR (1979) SC 1360 (1980), I SCC 81. ---- 77

Indian Council for Enviro Legal Action Vs. Union of India AIR (1996) (2) J.T., SC., AIR (1996). -- 248

Indira Gandhi Vs. Rajnarayan, (1975), S.C. 2299. ----------------------------- 208

Indra Jaishing Vs. United India, AIR. (1998), Bombay, p. 25.---------------- 273

Janata Dal Vs. H.S. Choudhary, AIR (1993) SC 982. ------------------------- 37

Judge Appointment and Transfer Case, A.I.R. (1982), S.C., 149. ------------ 204

Jyoti Prakash Vs. State of Madhya Pradesh, Filed in May (1982). ----------- 80

Keshavananda Bharati Vs. State of Kerala (1973) 4 SCC 225. --------------- 92

Kharak Sing Vs. State of U.P., A.I.R. (1963) S.C. 1295. --------------------- 230

Khatri Vs. State of Bihar, AIR (1981), S.C.C. 623. --------------------------- 80

Krishna Patnayak Vs. State of Odirssa, A.I.R.., (1989), S.C. 677.------------ 262

Lakshmi Kanta Pandey Vs. Union of India, AIR (1984), SC 469.------------ 91

M.C. Mehata Vs. State of Tamiladu, A.I.R. (1997) S.C. 699. ----------------- 257

M.C. Mehata Vs. Union of India, AIR (1987) SC 965.------------------------ 87

M.C. Mehta (II), Vs. Union of India, A.I.R. (1983) S.C.C. 471.-------------- 246

M.C. Mehta Vs. Union of India, (1986) 2 SCC 176-78 AIR (1988) SC 1115 at 1127. -- 85

Maneka Gandhi Vs. Union of India, A.I.R., (1978), S.C. 597. ---------------- 210

Metwa Lukocy Vs. Kerala State Pollution Board, (1990) (2) KLT 686.----- 246

Minearva Mills Vs. Union of India, AIR (1980) SC 1989. -------------------- 96

Mune Vs. People of Onoeise (1997), 94 U.S. 113.----------------------------- 230

Municipal Council, Rallam, Vs. Varadi chand (1980), 4 S.C. pp. 170-71. -- 75

Munra Vs. State of UP, AIR (1982) SC 806. ----------------------------------- 78

Murali S. Debra Vs. Union of India, (2002) (1) J.C.R. 5 S.C.---------------- 249

Odisiee Communication Pv. Ltd. Vs. People Legal Organization (1998), 1, S.C.C. 1668, *Famous Case Name Tams*.---------------------------- 271

Olga Telis Vs. Bombay Municipal Coporation, AIR (1986) SC 180, p. 200.------- 84

Olga Tellis Vs. Bombay Municipal Corporation, (1985) 3 SCC, 545. ------- 78

Paramananda Katar Vs. Union of India J.T., (1989) (3), S.C. 496. . --------- 264

People Organization from the Democratic Rights, AIR, 1982, SC 1473 ---- 56

People Union for Democratic Right Vs. Union of India, A.I.R. (1982) S.C. 1473. 237

Plessy Vs. Furguson, (163 US 537, 1896)-- 63

Popularly known as the "School Segregation Case." -------------------------- 63

Pratul Kumar Singh Vs. State of Odissa, AIR: (1989) SC, 1783.------------- 260

Prem Chanda Sing Vs. State of Heryana, (1998)2 S.C.J. 617. ---------------- 253

Promod Metho Vs. State, (1989) S.C. 1475. ------------------------------------ 252

R.V. Pabintram Mellusation Offiser, (1996) (1) QB 38 (400). ---------------- 250

Rakesh Chandra Narayan Vs. State of Bihar, AIR (1989) SC 348.----------- 85

Ram Kumar Mishra Vs. State of Bihar, AIR, (1984), S.C. p. 537. ----------- 84

Ram Kumar Vs. State of Haryana, (1999) Femi Juris 707. -------------------- 253

Ramesh Vs. Union of India, (1998), 3, S.C.C., Famous Case Name *Tams' Homs Anhony*. --- 270

Rural Litigation and Entitlement Kendra, Deharadoon Vs. State of U.P., AIR (1985) SC 652.--- 86

S.P. Gupta Vs. Union of India, AIR (1982), SC 149, p. 195.------------------ 307

S.P. Mallika Vs. State (1982) Kelja, 19 (Pat.) ---------------------------------- 252

Sajan Sing Vs. State of Rajasthan, (1965), S.C.R. 932. ------------------------ 206

Sanjit Roya Vs. State of Rajashtan, A.I.R. (1983) S.C. 328. ------------------ 240

Sankari Prasad Vs. Union of India, A.I.R., (1951), S.C. 102. ----------------- 205

Sensethe Vs. Emperor (1980), A.I.R. 347. -------------------------------------- 252

Sheela Barse Vs. Union of India, (1986) 3 SCC 596, 599.--------------------- 90

Sheela Barse Vs. Union of India, A.I.R. (1976), S.C. 1455, p. 1458. -------- 259

Sierra Club Vs. Morton, 405 US 727 (1972), R. Vs. Lewers J.J.
(1973) AC 388. -- 163

State of Kerala, A.I.R. (1992) 344.--- 247

State of Rajasthan Vs. Union of India, (1979), 3 SCC 634, p. 670. ---------- 70

State of Rajasthan Vs. Union of India, (1977), 3. S.C.C. 193.----------------- 213

State Vs. Richardson (418 us 166, 180-96 (1979), p. 144.--------------------- 305

State Vs. Shree Narayan, A.I.R. (1992) S.C. 2004. ----------------------------- 252

Sunil Batra Vs. Delhi Administration, AIR (1978), SC 1675.------------------ 77

Sunil Batra Vs. Delhi Administration, A.I.R. (1980), S.C. (1979), p. 1589. 75

T. Damodar Rawa Vs. Special Officer, M.C.H., A.I.R. (1987) S.C. 171. --- 247

U.P.D.R. Vs. India, AIR (1982) SC 1473.--------------------------------------- 78

Union of India Vs. Raghubar Sing, (1989) 2 SCC 754-766, AIR, (1989), SC. ---- 199

Upendra Baxi Vs. State of U.P., (1981) 3 Scal 1137.--------------------------- 80

Upendra Baxi Vs. U.P., (1983) 2 SCC 308.-------------------------------------- 77

Venugopal Vs. State of Karnatak, (1998) 2 S.C.J. 615. ------------------------ 253

Vincent Parkulangara Vs. Union of India, (1987) 2 SCC 165.---------------- 84

Vishak Vs. State of Rajasthan, A.I.R., (1997), S.C. 3011. --------------------- 244

Vishal Jeet Vs. Union of India, (1990) SC 1412-1416-17.--------------------- 85

Wanke Vs. State (1961)1, Kelja 330 Allabad. ---------------------------------- 252

Warth Vs Seldin, 522 US 490 (1975), Sierra Club Vs. Morton, 405,
US 727 (1972). -- 420

सङ्केत सूची

नेपाली

प्रा.लि.	-	प्राइवेट लिमिटेड
सम्पा.	-	सम्पादक
वि.	-	विरुद्ध
शा.ने.वा.नि	-	शाही नेपाली वायुसेवा निगम
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
प्रा.	-	प्राध्यापक
ने.का.प.	-	नेपाल कानुन पत्रिका
रि.नं.	-	रिट नम्बर
सं.	-	सम्वत
पृ.	-	पृष्ठ
रू.	-	रूपैयाँ
फौ.सा.नं.	-	फौजनदारी साधक नम्बर
नं.	-	नम्बर
जि.	-	जिल्ला
रि.फु.नं.	-	रिट फुलवेञ्च नम्बर
दे.फु.नं.	-	देवानी फुलवेञ्च नम्बर
नि.नं.	-	निर्णय नम्बर
आ.मि.	-	आदेश मिति
म.प.स.	-	मन्त्री परिषद् सचिवालय
प्र.म.	-	प्रधानमन्त्री
जि.प्र.का.	-	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
स.अ.	-	सर्वोच्च अदालत
मा.न्या.	-	माननीय न्यायाधीश
अ.बं.	-	अदालती बन्दोवस्त
दे.पु.नं.	-	देवानी पुनरावेदन नम्बर
रि.पू.इ.नं.	-	रिट पूर्ण इजलास नम्बर
पृ.नं.	-	पृष्ठ नम्बर
फौ.वि.नं.	-	फौजदारी विशेष नम्बर
अनु.	-	अनुवाद

English

AIR	-	All India Report
B.L.	-	Bachelor of Law
C.J.	-	Chief Justice
Co. Ltd.	-	Company Limited
Co.	-	Company
Dr.	-	Doctor
Ed.	-	Edited
f.n.	-	Foot Note
I.S.C.	-	Indian Supreme Court
J.C.R.	-	Journal of Court Review
M.A.	-	Master of Arts
P.	-	Page
P.I.L.	-	Public Interest Litigation
Prof.	-	Professor
Q.B.	-	Queen Bench
S.C.C.	-	Supreme Court Case
S.C.J.	-	Supreme Court Journal
S.L.A.	-	Social Action Litigation
US	-	United State
USA	-	United State of America
Vol.	-	Volume
Vs	-	Versus